

Politeja

Nr 2(77), 2022, s. 311-328

<https://doi.org/10.12797/Politeja.19.2022.77.14>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Dymitr ROMANOWSKI

Uniwersytet Jagielloński

dymitr.romanowski@uj.edu.pl

NOWA LEWICA W ROSJI

BORYS KAGARLICKI. PRAKTYKA I TEORIA

ABSTRACT **The New Left in Russia: Boris Kagarlitsky: Practice and Theory**

This article examines the essential ideas of the theory and practice of New Left politics in the work of the well-known scientist and politician Boris Kagarlitsky. Since he is actively involved in the political life of the New Russian Left, the exposition of theoretical issues is impossible without placing them in the context of the socio-political situation of contemporary Russia. The collapse of the USSR and the socialist bloc revived the ideas of the 'free market' and liberalism. Today the liberal capitalist system is in crisis; this does not lead to a renaissance of left-wing forces, though. The forces of the Left at the beginning of the 21st century proved to be completely incapable of offering a coherent political program. Even the obvious resistance of the Left to Neo-Liberalism and its reforms in the social sphere, medicine and education has not become a consolidating factor in the new politics. The article attempts to examine how the New Left in Russia answers the question of what it means to build a society that is qualitatively different from capitalism: what nineteenth-century ideologists called socialism.

Keywords: socialism, democracy, nomenklatura, Boris Kagarlitsky

Słowa kluczowe: socjalizm, demokracja, nomenklatura, Borys Kagarlicki

Nadeszła od dawna przewidywana chwila, gdy kapitalizm wkrótce zobaczy, że jego rozwój wstrzymują granice nie do pokonania. Niezależnie od tego, jak interpretuje się zjawisko akumulacji, jest jasne, że kapitalizm oznacza w istocie gospodarczą ekspansję i że kapitalistycznej ekspansji niedaleko do zetknięcia się z samymi granicami powierzchni ziemi. A tymczasem nigdy mniej znaków nie zapowiadało socjalizmu. Jesteśmy w okresie przejściowym – ale ku czemu?

Simone Weil, *Perspektywy. Czy zmierzamy ku rewolucji proletariackiej?*¹

Then fear presents itself as the subjectivist, nihilism as the objectivist mask of the crisis phenomenon: which is tolerated but not seen through, which is lamented but not changed. On bourgeois ground, especially in the abyss which has opened and into which the bourgeoisie has moved, change is impossible anyway even if it were desired, which is by no means the case. In fact, bourgeois interest would like to draw every other interest opposed to it into its own failure; so, in order to drain the new life, it makes its own agony apparently fundamental, apparently ontological.

Ernst Bloch, *The Principle of Hope*²

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł analizuje koncepcje nowej lewicy w Rosji na przykładzie twórczości znanego naukowca i polityka Borysa Kagarlickiego³. Jest to polityk aktywnie zaangażowany w działalność lewicową, dlatego też wyjaśnienie zagadnień teoretycznych nie jest możliwe bez odniesienia ich do sytuacji społeczno-politycznej współczesnej Rosji. Upadek ZSRR i bloku socjalistycznego spowodował odrodzenie wolnego rynku i liberalizmu. Jednakże przeżywany obecnie kryzys liberalnego systemu kapitalistycznego nie prowadzi do wzrostu popularności lewicy. Na początku XXI wieku lewica udowodniła swoją niezdolność do zaoferowania spójnego programu politycznego. Nawet jej

¹ S. Weil, *Dzieła*, przeł. M. Frankiewicz, Poznań 2004, s. 215.

² E. Bloch, *The Principle of Hope. Introduction*, [online] <https://www.marxists.org/archive/bloch/hope/introduction.htm>, 14 X 2021.

³ Borys Kagarlicki jest rosyjskim socjologiem, autorem książek i artykułów, doktorem nauk politycznych. Urodził się w Moskwie 28 sierpnia 1958 roku. Od 1977 roku jest lewicowym dysydem, udzielał się w wydawanych przez siebie pismach „Warianty” („Варианты”), „Lewy Skręt” („Левый поворот”, później „Socjalizm i Przyszłość”). Po raz pierwszy został aresztowany w 1982 i ponad rok spędził w więzieniu pod zarzutem propagandy antyradzieckiej. Na fali pierestrojki Kagarlicki uczestniczył w tworzeniu Partii Socjalistycznej i Partii Pracy. Występował jako ekspert w imieniu Federacji Niezależnych Związków Zawodowych Federacji Rosyjskiej. Pracował w Instytucie Politologii Porównawczej Rosyjskiej Akademii Nauk. Jest dyrektorem Instytutu Globalizacji i Ruchów Społecznych, który w 2018 roku został wpisany do rejestru agentów zagranicznych przez Ministerstwo Sprawiedliwości FR. W 2020 roku Kagarlicki został zatrzymany przez policję za udział w proteście przeciwko poprawkom do konstytucji, w 2021 roku – aresztowany na 10 dni pod zarzutem zorganizowania nielegalnego wieceu.

oczywisty opór wobec neoliberalizmu i jego reform w sferze socjalnej, medycynie i edukacji nie stał się czynnikiem konsolidującym nową politykę. Nowa lewica stoi przed zadaniem „wymyślenia teorii” wynikającej z potrzeb mas, przed zadaniem zbudowania demokratycznego socjalizmu.

ROZŁAM MIĘDZY TEORIA I PRAKTYKĄ

W latach dziewięćdziesiątych, po upadku bloku sowieckiego, kapitalizm stał się nie tyle systemem dominującym, ile jedynym „systemem politycznym” na świecie. Dla przedstawicielei klasycznego marksizmu działania praktyczne pozostawały ściśle powiązane z dociekaniem teoretycznymi. Jednakże gdy powstawał stalinowski „marksizm-leninizm”, ogólne klasyczne formuły pozostały jedynie martwym rytuałem, a w latach dziewięćdziesiątych te rytuały zostały odrzucone zupełnie. Dokonać tego było łatwo właśnie dlatego, że nikt już od dawna nie zastanawiał się nad ich znaczeniem. Lewica wróciła do punktu wyjścia, w którym teoria i ruch masowy zostały od siebie oderwane⁴.

Po śmierci Stalina w ZSRR funkcjonował rozwinięty system przemysłowy z tysiącami przedsiębiorstw, ze skomplikowanym procesem produkcji i rozbudowanym systemem badań naukowych⁵. Jeśli nie można już było zarządzać za pomocą terrorystycznych, mobilizacyjnych metod, to po jakie wówczas sięgnąć? Produktem ubocznym odwilży, czyli zmiękczenia systemu radzieckiego, była jego szybka biurokratyzacja⁶. Elity biurokratyczne znalazły sposób na wyjście z kryzysu, w jakim znalazł się system radziecki pod koniec lat osiemdziesiątych. Reżim zdecydował się na dialog i pojednanie z Zachodem i sprywatyzował własność, tworząc w ten sposób już w pełni kapitalistyczny porządek. Nomenklatura utraciła swój monolityczny charakter i stała się pluralistyczna, w efekcie dopuszczono znacznie większy stopień demokracji w społeczeństwie. Zdaniem Kagarlickiego prywatyzacja jest logiczną konsekwencją wszystkiego, co nastąpiło wcześniej. Był to końcowy etap procesu. W istocie nie została podzielona własność państwowa, ale samo państwo jako takie. Prywatyzacji poddano obiekty, które w klasycznym kapitalizmie nie są częścią gospodarki. W krajach Trzeciego Świata – w krajach byłego bloku radzieckiego – prywatyzacja wkraczała bezpośrednio w sferę publicznego, zbiorowego interesu. Stąd wynika specyfika walki politycznej we współczesnej Rosji. Nie znaczy to wcale, że rosyjski kapitalizm jest wypaczony. Po prostu nie rozwija się według

⁴ Пор. Б. Кагарлицкий, *Политология революции*, [online] <https://rabkrin.org/boris-kagarlitskiy-politologiya-revol/>, 20 X 2021. Szerzej na ten temat pisze Tony Cliff w swojej znanej pracy. Пор. T. Cliff, *State Capitalism in Russia*, [online] <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1955/statecap/intro.htm>, 20 X 2021.

⁵ Należy zauważyć, że system radziecki przeprowadził zaskakującą pod względem szybkości i skuteczności modernizację. Powszechnie wiadomo, jakim kosztem zostało to osiągnięte. Jednocześnie nie należy zapominać, że rezultatem ewolucji systemu radzieckiego jest korporacyjno-oligarchiczny kapitalizm dzisiejszej Rosji.

⁶ Пор. Б. Кагарлицкий, *Марксизм: не рекомендовано для обучения*, [online] https://royallib.com/book/kagarlitskiy_boris/marksizm_ne_rekomendovano_dlya_obucheniya.html, 14 X 2021.

OD UTOPII DO TEORII

Neoliberalny kontratak na socjalizm, zdaniem Kagarlickiego, odbywał się pod hasłem antyutopijności. Co jednak znamienne, w latach dziewięćdziesiątych sama lewica pogodziła się z zarzutem utopijności. Część lewicy, deklarując się jako realisci, pod hasłem walki z utopizmem zrezygnowała z jakiegokolwiek programu socjalistycznego czy nawet reformatorskiego, inni zaś, zachowując wiarę w ideały, zaczęli kultywować utopijne tradycje socjalizmu. W rzeczywistości ruch lewicowy stanął, podobnie jak sto lat wcześniej, w obliczu konieczności przejścia od utopii do teorii, od marzeń do działania¹³.

Kluczową zasadą reform była nieodwracalność. Liberalne reformy i prywatyzacja były nieodwracalne, niezależnie od tego, czy zakończyły się sukcesem, czy porażką. Przez większą część okresu po upadku ZSRR główny nurt myśli lewicowej był ukierunkowany właśnie na znalezienie najbardziej efektywnych sposobów ideologicznej adaptacji do panującego neoliberalizmu. Walka społeczna została zredukowana do oporu wobec ekscesów systemu, tracąc orientację na transformację samego systemu, choćby nawet drogą reform¹⁴. Jak podkreśla Kagarlicki, najbardziej znaczące zwycięstwo miało więc charakter ideologiczny. Polegało ono na powszechnej akceptacji nieodwracalności zmian. Neoliberalizm ustanowił swoją ideologiczną hegemonię w społeczeństwie, z którą pogodziło się wiele grup i nurtów politycznych, zaciekle i szczerze krytycznych wobec klasy rządzącej. Ideologiczne zwycięstwo utrwaliło tę tymczasową równowagę sił w umysłach zwycięzców jako coś nieruchomego, niezmiennego i obiektywnego¹⁵.

¹³ Por. *tamże*. Szerzej o krytyce utopizmu w marksizmie zob. T. Eagleton, *Why Marx Was Right*, New Haven–London 2011.

¹⁴ Por. Б. Кагарлицкий, *Между классом и дискурсом. Левые интеллектуалы на страже капитализма*, [online] <https://readli.net/chitat-online/?b=975209&pg=1>, 15 X 2021.

¹⁵ Czy obecni ideolodzy putinizmu nie traktują współczesnego państwa jako najbardziej wcielającego ten ideał w specyficznych rosyjskich warunkach? Z ich punktu widzenia obecny stan społeczeństwa rosyjskiego przedstawiany jest jako „ucieleśniony ideał”, czyli ideał skorygowany przez naturalne (a więc niemożliwe do przewyciężenia) właściwości materiału, w którym się ucieleśnia. Ideolodzy putinizmu legitymizują nowoczesną strukturę gospodarczą jako jedynie możliwą w zastanych warunkach, a samą doktrynę suwerennej demokracji jako naturalne dostosowanie idei demokratycznych do narodowych cech rosyjskiego ducha. Jak pisze Władysław Surkow: *Nam się tylko wydaje, że mamy wybór. Zaskakujące w swej głębi i bezcelności słowa, wypowiedziane półtorej dekady temu, dziś są zapomniane i niecytowane. Ale zgodnie z prawami psychologii to, co zapomnieliśmy, wpływa na nas o wiele bardziej niż to, co pamiętamy. I te słowa, wykraczając daleko poza kontekst, w którym zostały wypowiedziane, stały się w końcu pierwszym aksjomatem nowej rosyjskiej państwowości, na którym zbudowane są wszystkie teorie i praktyki bieżącej polityki* (B. Сурков, *Куда делся хаос? Распаковка стабильности*, [online] <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>, 30 IX 2021 [tłumaczenie własne]). Współczesna polityka rosyjska przyobiekła się w szczególną formę zwaną postpolityczną biopolityką, która oficjalnie już dawno temu przewyciężyła potrzebę walki ideologicznej i skupiła się wyłącznie na profesjonalnym zarządzaniu „bezpieczeństwem i dobrobytem” jako swoim głównym celem. Jak podkreślił Władimir Putin: *Przecież to oczywiste, że kiedy przychodzi prawdziwy kryzys, pozostaje tylko jedna uniwersalna wartość – życie ludzkie, a jak je chronić, każde państwo decyduje samo, na podstawie swoich możliwości, kultury, tradycji. [...] Faktem jest oczywiście, że wszystkie narody żyjące w różnych częściach świata są wyjątkowe i mają różne cechy. Ale mimo to jest coś, co łączy wszystkich*

Kagarlicki podkreśla, że kiedy mówimy „klasyczny marksizm”, to mamy na myśli przede wszystkim opracowaną przez Marksa koncepcję rozwoju społecznego, opartą na założeniach o związku między ekonomiczną organizacją społeczeństwa a jego strukturą społeczną. Dla Marksa jest jednak jasne, że zmieniają się zarówno porządki ekonomiczne, jak i odpowiadające im instytucje polityczne i społeczne. W konsekwencji prawa, według których żyje system, zmieniają się w zależności od tego, jak jest on zorganizowany. W rzeczywistości to właśnie ta jego myśl, pozornie tak prosta i elementarna, sprawia, że jego teoria jest całkowicie nie do przyjęcia dla liberalnej świadomości. Marks stwierdził, że kapitalizm jest historyczny – ma swój początek, możemy prześledzić jego pochodzenie, a zatem będzie miał również swój koniec. Kagarlicki zwraca uwagę, że według Marksa nie ma nic wiecznego, kapitalizm jest tylko jedną z form rozwoju społeczeństwa ludzkiego, wytworzoną przez jakieś określone siły, przez konkretną dynamikę formowania się, a dalszy rozwój procesów gospodarczych na pewnym etapie pociągnie za sobą negację tej formy organizacji społeczeństwa. Ta myśl jest bardzo prosta, logiczna i w sumie trochę banalna – systemy społeczno-ekonomiczne są historyczne, co jednak sprawia, że zastępują się wzajemnie? Jeśli nie ma ogólnego, absolutnego prawa, to odpowiedzi należy szukać w samym procesie rozwoju, w tym, jak ewoluują i zmieniają się elementy porządku społecznego. To właśnie ta prosta idea uczyniła Marksa, z punktu widzenia ideologów kapitalizmu, najgorszym wrogiem systemu i najbardziej wywrotowym ze wszystkich licznych teoretyków ostatnich dwóch stuleci. Czyli teza – wszystko, co ma początek, ma i koniec – nie może być uznana za oryginalną, tym niemniej jest najbardziej stanowczo odrzucana.

Z liberalnego punktu widzenia istnieją pewne ogólne prawa ekonomiczne, które są równie niezmiennie i absolutne jak prawa natury. Kagarlicki zwraca uwagę, że w takim ujęciu cały problem ze społeczeństwem polega na tym, iż ludzie nie rozumieją w pełni tych pierwotnych praw ekonomicznych. System kapitalistyczny jest postrzegany jako naturalny stan ludzkości, który z niejasnych powodów jest zawsze zagrożony przez jakieś siły zewnętrzne (biurokrację, socjalistów, populizm itp.)¹⁶. Oznacza to, że problem

ludzi. Wszyscy jesteśmy istotami ludzkimi, wszyscy chcemy żyć. Wartość życia jest absolutna (Владимир Путин принял участие в пленарной сессии XVIII заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай», [online] <http://kremlin.ru/events/president/news/66975>, 30 IX 2021 [tłumaczenie własne]). Zastąpienie wyjaśnienia klasowego czy ekonomicznego wyłącznie wyjaśnieniem geopolitycznym pozwoliło skutecznie przenieść odpowiedzialność z rosyjskich elit za to, co dzieje się w Rosji (por. Б. Кагарлицкий, *Между классом...*). Najpoważniejszym tego typu zjawiskiem ideologicznym jest wysunięta po raz pierwszy przez KPRF teza o „złotym miliardzie” – miliardzie ludzi na planecie, którzy zużywają większość jej zasobów poprzez eksploatację krajów Trzeciego Świata. Na pierwszy rzut oka teza ta jest rozwinięciem bolszewickiej koncepcji imperializmu, ale przenosząc rozróżnienia klasowe na arenę międzynarodową, prowadzi do uznania istnienia „świata klasowego”, gdyż w stosunku do „złotego miliarda” nawet własna burżuazja znajduje się na pozycji wyzyskiwanych proletariuszy.

¹⁶ Por. Б. Кагарлицкий, *Марксизм...* W czasach realnego socjalizmu ideolodzy starali się ocalić ideę socjalizmu, wskazując konieczność reformy, a nie odrzucenie idei jako takiej. Zabawne jest to, że ci (często ci sami) ideolodzy teraz odwołują się do tej samej linii obrony: to nie kapitalizm jako taki zawiódł, ale jego wypaczona realizacja. Por. С. Жижек, *Размышления в красном цвете: коммунистический взгляд на кризис и сопутствующие предметы*, [online] https://royallib.com/book/gigek_slavoy/razmishleniya_v_krasnom_tsvete_kommunisticheskij_vzglyad_na_krizis_i_soputstvuyushchie_predmeti.html, 8 X 2021.

nie polega na tym, jak rozwija się społeczeństwo, ale na tym, na ile dobrze ludzie rozumieją te prawa i postępują zgodnie z nimi. Państwo i społeczeństwo nieustannie ingerują w proces gospodarczy, ale w większości przypadków ingerencja ta jest szkodliwa, ponieważ zakłóca naturalny bieg rzeczy. Innymi słowy, zadaniem polityki jest respektowanie i ochrona praw naturalnych wyartykułowanych w teorii liberalnej¹⁷.

Niezależnie od tego, o czym mówimy – zauważa Kagarlicki – proponuje się nam przewyżczenie pewnych lokalnych uwarunkowań, które uniemożliwiają powtórzenie europejskiego sukcesu: *Jakie są te uwarunkowania? Latynoamerykanie, Rosjanie, Afrykańczycy, wschodni Europejczycy niezmiennie mają dwa problemy: z kulturą i instytucjami. Kultura pozostaje konserwatywna, tradycyjna, nastawiona na wszelkie wartości poza sukcesem rynkowym, a państwo jest wielkie, korporacyjne, autorytarne i skorumpowane. I zachowuje te cechy, nawet jeśli wszystko prywatyzuje i rygorystycznie prowadzi politykę wolnego handlu. Konieczna jest więc zmiana kultury, ale przede wszystkim – radykalna reforma państwa. Max Weber pisał o związku między protestantyzmem a duchem kapitalizmu. Latynoamerykanie nie mieli szczęścia: pozostali katolikami. A w Rosji jest całkiem źle: zwyciężyło prawosławie*¹⁸.

Według Kagarlickiego, polityka socjalistyczna (i transformacja społeczna) nie jest próbą wprowadzenia jakiejś ponadczasowej „sprawiedliwości”, ale jest ucieleśnieniem rzeczywistych potrzeb społecznych, których nie da się zrealizować bez wyjścia poza ekonomiczną logikę kapitalizmu (nawet jeśli polityka ta jest czasem nadal prowadzona w ramach społeczeństwa kapitalistycznego). Interesy i potrzeby społeczne są przy tym o wiele szersze niż interesy i potrzeby klasowe „proletariatu” (jakkolwiek byśmy to pojęcie interpretowali), ale pozycja społeczna tej klasy obiektywnie czyni jej interesy wśród wszystkich innych klas społecznych najbardziej zbieżnymi z perspektywami rozwoju i emancypacji społeczeństwa jako całości. Co prawda, fakty znane i oczywiste dla nas, zdaniem Kagarlickiego, nie są w żadnym wypadku dowodem ostatecznym, ale jeśli chodzi o społeczeństwo, to nie możemy mieć żadnych danych (faktów) poza tymi, które pochodzą ze zbiorowego doświadczenia narodu. Innymi słowy, jeśli strategię społeczno-gospodarcze stosowane raz po raz przez liczne rządy i partie niezmiennie przynoszą masom jedynie dyskomfort i frustrację, to coś jest nie tak z samymi strategiami i ich autorami, którzy kreują się na neutralnych ekspertów i technokratów, a w rzeczywistości są ideologami pewnej klasy lub grupy, której interesy są radykalnie sprzeczne z interesami i potrzebami większości.

Wracając do Marksa, wolność upatrywał w tym, żeby opierając się na zrozumieniu rzeczywistych sprzeczności i problemów współczesności, zacząć świadomie tworzyć historię. I nie jest to tylko wolność indywidualna – podkreśla Kagarlicki, ale także wolność zbiorowa. Klasa musi rozumieć własne interesy. Każdy członek klasy musi rozumieć nie tylko swój indywidualny interes, ale także interes wspólny. W momencie, gdy

¹⁷ Пор. Б. Кагарлицкий, *Марксизм...*; С. Кан, *История социалистических идей (до возникновения марксизма)*, [online] http://marxist-texts.narod.ru/olderfiles/1/kan_istoriya_sotsialisticheskikh_idey.html#_147, 30 XI 2021; Ю. Семенов, *Марксистский прорыв в философии*, [w:] tegoż, *Введение в науку философии*, [online] <https://www.twirpx.com/file/1420005/>, 30 XI 2021.

¹⁸ Б. Кагарлицки, *Идеология...* [tłumaczenie własne].

prawidłowości historii stają się zrozumiałe, gdy wyzyskiwani zaczynają dostrzegać, jak działa system, protest przeciwko niesprawiedliwości zamienia się w świadomą walkę, bunt – w rewolucję¹⁹.

„KLASA POZA SOBĄ”

Kagarlicki zauważa, że lewicowa inteligencja ucieleśniała logikę neoliberalizmu jeszcze bardziej radykalnie niż burżuazyjna prawica: to ona najbardziej konsekwentnie forsowała fragmentację społeczeństwa, zamianę postulatów nacjonalizacji i solidarności klasowej na walkę o prawa mniejszości i obronę interesów imigrantów (w tym przeciwstawiając ich wszystkim innym pracującym), proponowała pomoc ukierunkowaną zamiast powszechnej i zrównoważonej praktyki państwa opiekuńczego (prospołecznego)²⁰. Dążenie do jak największego podziału społeczeństwa na konkretne grupy, konkurujące ze sobą mniejszości, do rozdrobnienia ogólnej strategii kompleksowej transformacji społecznej na wiele niepowiązanych ze sobą zadań i niezliczoną ilość alternatyw, oznacza odrzucenie praktycznej możliwości wyjścia nie tylko poza kapitalizm, ale nawet neoliberalizm²¹.

Tradycyjna zasada solidarności klasowej zakładała stworzenie wspólnego programu opartego na podstawowych interesach, które były wspólne dla wszystkich. Sensem tej solidarności nie było współistnienie różnych grup, ale przewyciężenie różnic między nimi, ich scalenie i stworzenie w miejsce wielości skonfliktowanych „tożsamości” jednej wspólnoty klasowej, a w dalszej perspektywie – wspólnoty ludzkiej. Oczywiście nie oznacza to negocjowania czy lekceważenia różnic kulturowych, ale zakłada, że różnice te powinny pozostać i być rozumiane jako kulturowe, podczas gdy logika wielokulturowości – zdaniem Kagarlickiego – postmodernizmu, feminizmu i poprawności politycznej sugeruje dokładnie odwrotny proces skażenia polityki problemami kulturowymi i przekształcenia jej w formę doświadczania i reprodukcji coraz większej liczby kulturowych partykularizmów i różnic. Postmodernistyczne koncepcje ideologiczne są w gruncie rzeczy niczym innym jak projekcją na życie publiczne i polityczne rynkowej sytuacji nadmiernej różnorodności. Świat jawi się jako mozaika, stąd w ramach podejścia postmodernistycznego treść może zmieniać się jak wzór w kalejdoskopie. Staromodny ruch socjalistyczny musiał ustąpić miejsca nowym ruchom społecznym, feminizmowi, ruchom uciskanych mniejszości narodowych, kulturowych i seksualnych, całemu spektrum różnorodnych inicjatyw, które zaczęto nazywać *identity politics*²².

Partie lewicowe stopniowo odrzuciły samą ideę socjalistycznej transformacji społeczeństwa i nie roszczą sobie prawa do reprezentowania interesów zorganizowanej siły roboczej. Główna debata toczy się wokół kwestii kulturowych, ideologicznych

¹⁹ Por. tenże, *Марксизм...*

²⁰ Por. tenże, *Между классом...*

²¹ Por. *tamże*; S. Žižek, *Against Human Rights*, „New Left Review” 2005, vol. 34, s. 115-131.

²² Por. tenże, *Политология революций...*

i symbolicznych. Zwolennicy *identity politics* są przekonani, że przeciwstawiając się uci-skowi swojej grupy, przyczyniają się do ogólnej emancypacji. Kagarlicki uważa jednak, że emancypacja nie jest procesem mechanicznym i odpowiedzi niekoniecznie składają się z sumy części składowych. *Niszczenie świadomości klasowej, manipulacja „tożsamościami” stanowią organiczną część programu neoliberalizmu. Im bardziej podzielone jest społeczeństwo, tym łatwiej jest je kontrolować, tym wygodniej dla mniejszości, która kontroluje mechanizmy realnej władzy, unikać kontrolowania większości. Poza tym większość już nie istnieje – jest tylko wiele różnych mniejszości, którym nakazuje się wzajemny szacunek, ale nie zaleca się jednoczenia w celu uformowania jednej woli zbiorowej. Kulturuje się różnice i odrębności – to podstawowa zasada manipulacji społeczno-politycznej*²³. Kagarlicki zauważa, że kiedy lewica zaczęła mówić o odrzuceniu władzy, struktur rodzinnych i społecznych, głosząc zasady indywidualnego wyboru i swobód osobistych, brak uniwersalnych norm moralnych, emancypację i wyzwolenie od autorytarnych tradycji, prawica znosiła wszelkie ograniczenia w przepływie kapitału. *Zamiast zajmować się organizacyjną i ideologiczną działalnością wśród mas, lewicowi ideolodzy i aktywiści wybrali dyskusowanie o poprawności politycznej, „wielokulturowości”, tolerancji i tożsamości. A zubożałym warstwom społecznym w Europie Wschodniej nie była potrzebna tożsamość i tolerancja, lecz dobre miejsca pracy broniące przez związki zawodowe*²⁴.

Podstawą ekonomiczną procesu zachodzącego na terenie byłego bloku wschodniego była restrukturyzacja przemysłu i odpowiadająca jej restrukturyzacja środowiska naukowego i edukacyjnego. Na płaszczyźnie społecznej skutkowało to powszechną deklasacją wielomilionowych mas, przy czym deklasacja owa nie przyjęła postaci zubożenia, utraty stałego miejsca zamieszkania i pracy, jak w poprzednich okresach, ale przeciwnie – następowała często na tle rosnącej konsumpcji indywidualnej. W opinii Kagarlickiego deklasacja przybrała postać utraty przez miliony ludzi określoności i świadomości swojego statusu społecznego, rozpadu powiązań poziomych, zaniku tych relacji i reguł, dzięki którym grupy społeczne były solidarne i mogły funkcjonować jako całość. Innymi słowy, nastąpiła degradacja stosunków społecznych. *Parafrazując Marksa, można powiedzieć, że „klasa dla siebie” nie stała się nawet „klasą w sobie”, ale stała się „klasą poza sobą”: stała się masą ludzi zdolną do identyfikowania się z obcymi interesami i ideologiami, które często stoją w bezpośredniej sprzeczności z jej własnymi obiektywnymi potrzebami. W przeciwieństwie do „klasy w sobie”, która nie jest świadoma swoich rzeczywistych interesów, obecna klasa poza sobą właśnie cudze, a nawet przeciwstawne interesy uświadamia jako swoje własne*²⁵. Bardzo łatwo zaobserwować to na przykładzie „proletariatu nowej fali”, sprzedającego nie tylko swoją siłę roboczą, ale także swój intelekt, a nawet swoje cechy osobowe na rynku pracy. Ci ludzie nie tylko nie chcą uznać się za proletariat, ale są gotowi poczuć się kimkolwiek innym – „nową warstwą miejską”, „klasą kreatywną”, „inteligencją”, „hipsterami” itp., aby tylko nie przyznać, kim naprawdę są.

²³ Tenże, *Толерантность крепчает*, [online] <http://www.cogita.ru/analitka/mneniya-i-kommentarii/boris-kagarlickii-tolerantnost-kreпчаet>, 24 X 2021 [tłumaczenie własne].

²⁴ *Tamże*.

²⁵ Tenże, *Восстание среднего...* [tłumaczenie własne].

Kryzys neoliberalizmu jako modelu gospodarczego ma charakter obiektywny i nie da się go przewyciężyć – ani lokalnie, ani globalnie – bez radykalnych zmian. A im ostrzejszy jest kryzys, tym bardziej oddalają się od siebie drogi elit i klasy średniej. Aby elity mogły utrzymać swoją pozycję, muszą coś poświęcić. Kagarlicki odnotowuje, że nie ma już niczego, co można by odebrać uboższemu masom, trzeba zatem poświęcić dobrobyt klasy średniej, a przynajmniej jakiejś jej części. Na początku XXI wieku klasa średnia w krajach peryferyjnych przeżywa prawdziwą katastrofę. Choć mała w stosunku do masy ludności, klasa ta jest jednocześnie zbyt duża w stosunku do możliwości biednego społeczeństwa, dlatego, aby utrzymać swoją pozycję, musi dokonać zmian społecznych. Jej umiarkowany konserwatyzm przeradza się w bunt, dążenie do życia po staremu – w rewolucję²⁶. Kagarlicki uważa, że do tej konfrontacji zostaną wciągnięte nowe grupy społeczne, obecnie niezaangażowane w protest, a sama klasa średnia zradykalizuje się z powodu trudności ekonomicznych. Nie jest oczywiste, że stanie się lewicowa, ale na pewno będzie się oddalać od liberalizmu.

WCHODZENIE MAS W POLITYKĘ

Prawicowy populizm stale rośnie, co jest kolejnym powodem, dla którego lewicowi politycy wzywają do jeszcze ściślejszej współpracy z liberalnym centrum i partiami kapitału finansowego – w imię walki z większym złem populizmu. Kagarlicki sądzi, że w ten sposób jeszcze bardziej spychają masy na prawo, nie pozostawiając im innego wyjścia, jak tylko wspierać prawicowy populizm, który z kolei na poziomie codziennej praktyki zaczyna obiektywnie spełniać dokładnie te funkcje, które wcześniej spełniały organizacje lewicowe. W rezultacie blok liberałów i ich lewicowych sojuszników tylko wzmocnił hegemonię różnego rodzaju sił nacjonalistycznych i populistycznych w najniższych warstwach społecznych. W tych okolicznościach jedyną realną alternatywą dla prawicowego populizmu był populizm lewicowy²⁷. *Zbuntowana ulica okazuje się niema, nie mogąc znaleźć słów nie tylko, żeby wyartykułować swoje potrzeby, ale także żeby sformułować je przynajmniej dla samej siebie. Złość i uraza pozostają jedynymi zrozumiałymi emocjami, które przynajmniej udaje się jasno wyrazić. Ale to właśnie potrzeba wyartykułowania i sformułowania własnych myśli, uświadomienia własnych interesów i znalezienia odpowiednich form ich obrony generuje obiektywne zapotrzebowanie na partię polityczną²⁸.*

Wstępne wejście do polityki mas, które były systematycznie i konsekwentnie deklansowane, było niemożliwe w żadnej innej formie niż populizm. Według Kagarlickiego

²⁶ Por. *tamże*.

²⁷ Por. tenże, *Между классом...* Celem neoliberalizmu jest zaproponowanie reform, którymi zainteresowana jest mniejszość (często nawet nie klasa rządząca jako całość), które przedstawiane są jako absolutnie nieuniknione, technicznie neutralne i konieczne dla całego społeczeństwa, które sprzeciwiając się im, nie dostrzega ich konieczności. Natomiast ci, którzy odwołują się do społecznych potrzeb mas i proponują zmiany zakłócające dominację elit, są nieodpowiedzialnymi populistami.

²⁸ Tenże, *Политология революции...* [tłumaczenie własne].

każda próba uniknięcia populizmu na lewej flance jest nie tylko równoznaczna z odrzuceniem polityki masowej i ostatecznie z odrzuceniem zasad demokracji, ale oznacza również, że społeczeństwo, które nie zgadza się z polityką neoliberalną, zostaje „przekazane” prawicowemu populizmowi, ponieważ nie może istnieć trzecia opcja. Zatem wniosek, jaki dyktuje wyłaniająca się na początku XXI wieku rzeczywistość polityczna, oznacza, że odrodzenie masowej polityki demokratycznej będzie przebiegać poprzez wzrost populizmu. Celem lewicy, jak pisze Kagarlicki, jest przekształcenie niestabilnej i nieświadomej populistycznej koalicji w historyczny blok świadomy swoich celów i perspektyw, z jasnymi zasadami, programem i ramami. Nie oznacza to, że lewica ma akceptować i popierać każdego kolejnego populistycznego przywódcę tylko dlatego, że zyskał on masowe poparcie; musi jednak jasno zdawać sobie sprawę, że bez ludzi, którzy stanowią masową bazę populizmu, niemożliwe jest zorganizowanie demokratycznego ruchu na rzecz zmian²⁹. Zmiana zaczyna się od tego, że masy, które do tej pory trzymały się z dala od polityki, bezpośrednio zaczynają kreować politykę. *Marksizm stawia sobie za zadanie przywrócenie ludzkości sensu, przywrócenie szerokim masom ich historycznego znaczenia, przywrócenie im udziału w historii, zadbanie o to, by szerokie masy ludzkie nie były pyłem na wietrze, przemijającym bez śladu*³⁰. *Kagarlicki główne zadanie lewicy definiuje jako wypracowanie takiej platformy, znalezienie takiej metodologii praktycznego działania, która zjednoczy i skonsoliduje te różnorodne siły oraz ukierunkuje ich połączone potencjały na zniszczenie starego świata – w imię stworzenia nowego*³¹.

Doświadczenie historyczne pokazuje, podkreśla Kagarlicki, że społeczeństwo może podejmować kluczowe decyzje dotyczące organizacji państwa, cywilnej kontroli władzy itd., ale gospodarka pozostaje płaszczyzną całkowicie niedemokratyczną – należy do sfery prywatnych interesów. A to gospodarka wyznacza rzeczywistą dynamikę rozwoju i życia. Kluczową ideą lewicy jest założenie, że gospodarka musi być również zdominowana przez interesy zbiorowe i że w związku z tym dylemat „rynek czy planowanie”³² jest fałszywy. Z jednej strony współczesny kapitalizm już dawno odszedł od klasycznego modelu rynkowego, z drugiej zaś – od dawna zawiera trwałe elementy planowania. Problem polega na tym, że planowanie jest w prywatnych rękach i interesach. Zadaniem lewicy jest podporządkowanie zasobów zgromadzonych w tej *quasi*-rynkowej grze demokratycznej logice interesu publicznego. Partia lewicowa, jak deklaruje Kagarlicki, powinna powstać jako załączek szerszego ruchu i w ramach niego, w procesie jego powstawania będzie się formować, rozwijać i jednoczyć. Ruch ten musi być demokratyczny i antyliberalny, narodowy (w sensie obrony i wyrażania obiektywnych

²⁹ Por. tenże, *Между классом...*

³⁰ Э. Ильенков, *Проблема идеального*, [online] https://royallib.com/book/ilenkov_vald/problema_idealnogo.html, 15 XI 2021 [tłumaczenie własne].

³¹ Por. Б. Кагарлицкий, *Политология революций...*; tenże, *Рецензия на книгу Гейдара Джемаля „Освобождение ислама”*, [online] <https://archipelag.ru/authors/djemal/?library=2811>, 23 XI 2021 [tłumaczenie własne].

³² Innymi słowy, chodzi o logikę kooperacji, a nie o krzewienie autorytarnego etatyizmu. Szerzej na ten temat zob: D. Bensaïd, *Marx, mode d'emploi*, Paris 2009.

interesów większości ludności kraju) i antynacjonalistyczny (w sensie zdecydowanego odrzucenia wszelkich form rasizmu i ksenofobii)³³.

*Dzisiaj konieczne jest przywrócenie i wzmocnienie państwa opiekuńczego na jakościowo nowym poziomie rozwoju. Musi ono zostać przekształcone ze wspomagającego instrumentu redystrybucji zasobów i łagodzenia skutków funkcjonowania gospodarki, która nie jest bezpośrednio ukierunkowana na zaspokajanie autentycznych potrzeb ludzkich, w główny mechanizm reprodukcji społecznej i rozwoju osobistego, w instytucjonalną i strukturalną podstawę gospodarki. Takie państwo opiekuńcze zakłada nie tylko wsparcie szerokich mas społeczeństwa, ale zaangażowanie szerokich mas ludzkich w aktywne budowanie polityki, gospodarki i kultury. I tylko takie państwo opiekuńcze nie tylko potrzebuje prawdziwej demokracji, ale także jest w stanie ją zapewnić. Budowa państwa opiekuńczego nowego typu najlepiej służy interesom większości ludzi pracy, a jednocześnie wymaga radykalnych przekształceń społecznych, niedających się pogodzić z istniejącym dziś systemem. I to jest jedyny sposób, aby stworzyć lepszą przyszłość w chaosie, który nas otacza*³⁴.

ANALIZA SYSTEMÓW ŚWIATOWYCH

Na upadek ZSRR można też spojrzeć z perspektywy analizy systemów światowych. Począwszy od połowy lat siedemdziesiątych, rozpoczął się powrót do kapitalistycznego systemu światowego krajów Europy Wschodniej. Nie nastąpiło to jednak w 1989 roku, gdy rozpadł się Układ Warszawski, ale zostało zapoczątkowane w 1973 roku w związku z kryzysem naftowym³⁵. Kagarlicki podkreśla, że to właśnie wtedy, po kryzysie naftowym, kierownictwo Związku Radzieckiego na czele z Leonidem Breżniewem podjęło strategiczną decyzję o współpracy z resztą świata. Stało się ostatecznie jasne, że można było nie przeprowadzać reform wewnętrznych, ponieważ wysokie ceny ropy pozwalały

³³ Пор. Б. Кагарлицкий, *Происхождение революционных партий*, [online] <https://document.wiki.reading.ru/aXKGvHPhLn>, 30 IX 2021. Fenomen narodu w marksizmie omawia Michael Löwy (por. M. Löwy, *Fatherland Or Mother Earth? Essays on the National Question*, London 1998).

³⁴ Б. Кагарлицкий, *Революция и социальный прогресс...* [tłumaczenie własne]. Kiedy wszystko jest w porządku i jest stabilne, w niemal wszystkich gospodarkach świata wszyscy uczestnicy działalności ekonomicznej domagają się większych swobód i mniejszego zaangażowania państwa w gospodarkę. Gdy tylko pojawiają się trudności, zwłaszcza jeśli mają one charakter globalny, wszyscy natychmiast domagają się interwencji państwa. Nie ma i nigdy nie będzie neutralnego rynku: ramy interakcji gospodarczej są wyznaczone przez decyzje polityczne. Dylemat nie polega na tym, czy potrzebujemy interwencji państwa, czy nie, ale jakiego rodzaju interwencji państwa potrzebujemy. Czy potrzebujemy takiej interwencji, o jakiej mówi Putin: *Dogadaliśmy się wtedy, że państwo podtrzyma: nie będzie przejmowało biznesu, spłaci wezwania do zapłaty marży, weźmie na siebie pewną odpowiedzialność. Wspólnie z biznesem znaleźliśmy rozwiązanie. Dzięki temu rozwiązaniu uratowaliśmy nasze największe prywatne firmy, a państwo na tym zarobiło. Naprawdę zarobiliśmy pieniądze, bo kiedy firmy stanęły już na nogi, spłaciły to, co były winne państwu. A państwo osiągnęło zysk, przyzwoity zysk (Владимир Путин...* [tłumaczenie własne]).

³⁵ Пор. Б. Кагарлицкий, *Перефирийная империя...*; tenże, *От империй – к империализму. Государство и возникновение буржуазной цивилизации*, [online] <https://rabkrin.org/b-yu-kagarlitskiy-ot-imperiy-k-imperial/>, 14 XI 2021.

zachować i w ZSRR, i w „bratnich” krajach *status quo*. W efekcie Związek Radziecki powrócił do systemu światowego jako dostawca surowców i na początku lat siedemdziesiątych zaczął odgrywać w międzynarodowym podziale pracy dokładnie taką samą rolę, jak później postsowiecka Rosja. Kagarlicki podkreśla, że ZSRR odgrywał tę rolę, mając system gospodarczy i status polityczny nieadekwatny do swojego miejsca: był zbyt rozwinięty i silny jak na skromną rolę dostawcy surowców. Musiał przestać istnieć gospodarczo i politycznie, ponieważ jako struktura społeczno-polityczna okazał się nieodpowiedni do swej nowej funkcji w międzynarodowym podziale pracy. Należało więc stworzyć nowy system społeczny, gospodarczy i polityczny, który byłby bardziej adekwatny. Czy społeczeństwo, które się w efekcie wyłoniło, jest w pełni burżuazyjne, w pełni kapitalistyczne? Struktury postsowieckie odbiegają od klasycznego modelu wolnej przedsiębiorczości, choć generalnie odpowiadają dynamice późnego kapitalizmu korporacyjnego. Różnica polega na tym, że modele kapitalizmu korporacyjnego, które istnieją na Zachodzie, wyrosły z wolnej przedsiębiorczości, natomiast w byłym Związku Radzieckim mamy do czynienia z modelem korporacyjnym, który nie wyrasta z wolnej przedsiębiorczości, ale z gospodarki zorganizowanej przez państwo. Jednakże, jak podkreśla Kagarlicki, kapitalizm przychodzący do krajów peryferyjnych nie czyni ich na wskroś kapitalistycznymi. Stają się one raczej półkapitalistyczne, to znaczy, że stają się kapitalistyczne na tyle, na ile zostaną włączone w międzynarodowy podział pracy. Ich elity stają się burżuazyjne i stanowią część elit międzynarodowych w takim stopniu, w jakim są powiązane z Zachodem. W obrębie własnego społeczeństwa mogą żyć „zgodnie z tradycją”, realizując stare modele reprodukcji. A niekapitalistyczne stosunki produkcji oddane na usługi kapitalistycznego rynku będą konkurencyjną przewagą³⁶.

Mówiąc prościej, jeśli można dostarczyć na rynek międzynarodowy towary wyprodukowane przez pracownika, któremu nie płacono przez pół roku, to jest to ogromna przewaga konkurencyjna. Ta przewaga ma jednak znaczenie tylko w takim zakresie, w jakim pracuje się na rynek światowy. Na rynku krajowym kryzys się pogłębia, bo ten pracownik nie może niczego kupić. Otwarta gospodarka wymaga liberalnego społeczeństwa, wymaga pewnej otwartości w polityce i w praktyce społecznej. Ale z drugiej strony ta sama gospodarka stymuluje utrzymywanie archaicznych, sztywnych form wyzysku³⁷.

Marksiści i liberałowie zgodni są co do tego, że wskazują na sprzeczność między liberalizmem i autorytaryzmem w społeczeństwie postsowieckim. Paradoks, według Kagarlickiego, polega jednak na tym, że jedno jest ściśle związane z drugim. Systemy peryferyjne zawsze wymagają pewnego stopnia liberalizmu, zwłaszcza gospodarczego, ale nie pozwalają na funkcjonowanie pełnoprawnej demokracji burżuazyjnej. Demokracja będzie angażować masy w podejmowanie decyzji, a te masy wyraźnie nie są zainteresowane utrzymaniem istniejącego systemu. I inaczej niż w krajach „centrum” – nie ma czym ich przekupić. Taka sprzeczność jest rozwiązywana w ramach systemu oligarchicznego. Peryferyjny kapitalizm w Rosji wytworzył rodzaj lumpenburżuazji i oligarchii, która wyrosła z rozkładu starej radzieckiej nomenklatury. W tym systemie raczej nie da się znaleźć

³⁶ Por. tenże, *Перефирийная империя...*

³⁷ *Tamże* [tłumaczenie własne].

skutecznej strategii liberalnej modernizacji. Każda próba znalezienia wyjścia ścieżkami liberalnymi potknie się o fakt, że liberalne elementy społeczeństwa są ściśle powiązane z elementami nieliberalnymi, a nawet antyliberalnymi. Powstaje sytuacja zaskakująco podobna do tej, którą widzieliśmy w Rosji na początku XX wieku. Rozwój kapitalistyczny już trwa, są nawet pewne sukcesy na tej drodze, ale poszczególne formy kapitalizmu i odpowiadające im elity nie są w stanie zakończyć modernizacji sukcesem³⁸.

Kagarlicki zasadzie demokracji uczestniczącej przeciwstawia władzę oligarchii udającej przedstawicielstwo społeczne. Stwierdza, że lewica nie opowiada się za zwiększeniem roli państwa w gospodarce, ale za zwiększeniem roli społeczeństwa. W tym celu państwo musi ulec radykalnej przemianie.

PRZYSZŁOŚĆ REWOLUCJI ROSYJSKIEJ

Rewolucja rosyjska podążała tragiczną drogą, która zakończyła się samonegacją. Czy można mówić o tym, że rewolucja rosyjska poniosła klęskę i jakie płyną z tego historyczne wnioski?³⁹ Herbert Marcuse (powołując się na Fryderyka Engelsa) powiedział, że wszystkie rewolucje są rewolucjami zdradzonymi, ponieważ rewolucja nieuchronnie wykracza poza wszystkie swoje historyczne zadania i próbuje rozwiązać globalne zadania emancypacji człowieka. A tych zadań nie da się rozwiązać za jednym zamachem.

Jest jednak jasne, zauważa Kagarlicki, że impuls rewolucyjny nie wygaś⁴⁰. Jeśli weźmiemy rewolucję francuską, z którą wszystkie inne się porównują, to thermidor, bonapartyzm i restauracja nie były jej ostatnimi fazami. Rewolucja francuska przechodzi przez: żyrondyzm, jakobinizm, thermidor, erę imperialnego ekspansjonizmu i restaurację starego reżimu. Jeśli spojrzymy na historię rewolucji rosyjskiej, to widzimy tę samą dynamikę, choć jest ona znacznie bardziej rozciągnięta w czasie (we Francji ten proces trwał około 40 lat, w Rosji – około 80 lat). Kraj jest większy, a więc i skala jest szersza. Najpierw wybuchła rewolucja lutowa, potem październikowa (nie jest przypadkiem, że Lenin porównał bolszewizm do jakobinizmu). Następnie stalinowski thermidor, opisany przez Lwa Trockiego, oczywiście elementy bonapartyzmu w późnym reżimie stalinowskim, dojrzewanie ideologii imperialnej w systemie sowieckim. Wreszcie załamanie się modelu bonapartyzmu i przywrócenie reżimu burżuazyjnego. Restauracja nie jest kontrrewolucją. W końcu kontrrewolucja może zwyciężyć tylko we wczesnej fazie rewolucji, kiedy ruch ludowy może zostać stłumiony, a stary porządek przywrócony. Prawdziwa istota restauracji jest inna. Kagarlicki podkreśla, że jest to kompromis pomiędzy nową wyższą warstwą społeczną, która narodziła się w wyniku rewolucji, która

³⁸ Por. tenże, *Марксизм...*

³⁹ Por. *tamże*. Podobną analizę współczesnych rewolucji na przestrzeni postsowieckiej oraz rewolucyjnej perspektyw w Rosji przeprowadza Walerij Sołowiej (Por. В. Соловей, *Революция! Основы революционной борьбы в современную эпоху*, [online], <https://avidreaders.ru/read-book/revolution-osnovy-revolucionnoy-borby-v-sovremennuyu.html>, 30 XI 2021.

⁴⁰ Por. Б. Кагарлицкий, *Неолиберализм...*; И. Дойчер, *Незавершенная революция*, [online] https://scepsis.net/library/id_2057.html, 27 X 2021.

nie chce już mieć nic wspólnego z masami, a społecznością międzynarodową. Tymczasem rewolucja francuska pokazała, że restauracja nie była ostatnim, lecz kolejnym etapem procesu. Po niej nastąpił ciąg nowych rewolucyjnych wstrząsów. Historia rewolucji rosyjskiej również nie jest zakończona.

PODSUMOWANIE

W analizie twórczości Borysa Kagarlickiego zostały uwypuklone kluczowe idee dla jego teoretycznej refleksji nad lewicowym projektem politycznym w Rosji. Przyjmując za punkt wyjścia fakt, że ruch lewicowy w Rosji przeżywa poważny kryzys, także na polu ideologii, pojawia się potrzeba radykalnej odnowy i rozwoju marksizmu, stworzenia marksistowskiej (postmarksistowskiej) teorii adekwatnej do dzisiejszych warunków. Kagarlicki jest krytyczny wobec oficjalnej lewicy, jego zdaniem Giennadij Ziu-ganow, lider partii komunistycznej, ze swoimi tezami o konieczności połączenia idei „białych” i „czerwonych” oraz odrzuceniem rewolucji, w rzeczywistości jest nie tyle marksistą, ile umiarkowanym nacjonalistą lub wielkomocarstwowcem. Jest wątpliwe, aby był w stanie zaproponować nowy projekt ideologii lewicowej, od dawna pełni funkcję lidera parlamentarnej, „statusowej” opozycji. Ponadto rosyjski uczony krytycznie odnosi się do tzw. ideologii negatywnej, która jest eklektycznym zbiorem idei, stanowisk, haseł i konglomeratów idei, będąc swego rodzaju lewicowym libertarianizmem kulturowym, lustrzanym odbiciem libertarianizmu ekonomicznego prawicy. Kagarlicki jest sceptyczny wobec powszechnego sprowadzania przez nową lewicę aktywizmu politycznego do walki z tzw. ultrapravicowcami, co prowadzi jedynie do marginalizacji ruchu lewicowego (lewego skrzydła liberalizmu). Krytykuje również nieufność nowej lewicy wobec wszelkich organizacji i jej pozycjonowanie siebie jako części pewnej kontrkultury. Jednakże bliska jest mu otwartość nowej lewicy w dziedzinie ideologii, co stwarza możliwość teoretycznego manewru i wyjścia poza wąsko rozumianą bazę społeczną, charakterystyczne jest dla niego rozszerzające rozumienie pojęcia „proletariat”. W Rosji uboga klasa średnia w warunkach szybkich zmian gospodarczych jest w dużej mierze niezdolna do reprodukcji siebie, częściowo zostaje zmarginalizowana, częściowo się proletaryzuje, a częściowo komercjalizuje.

Twórczość Kagarlickiego charakteryzuje teoretyczna orientacja antybiurokratyczna – za najważniejszą przyczynę przemiany państwa robotniczego w Rosji uznaje biurokrację, zwraca uwagę na kontrkulturę lat sześćdziesiątych. Sam system radziecki Kagarlicki rozpatruje jako pośredni między kapitalizmem a socjalizmem. Zadanie przejścia do demokratycznego socjalizmu nigdy nie zostało jego zdaniem zrealizowane. Dużo uwagi poświęca zagadnieniu samoorganizacji mas pracujących (klasy robotniczej), demokratycznej oddolnej kontroli nad procesem zarządzania, kontroli robotniczej i samorządności robotniczej. Jest mu bliskie pojęcie demokracji bezpośredniej czy partycypacyjnej (*participatory democracy*). Zachowuje jednak klasyczny sowiecki schemat, zgodnie z którym awangardowa partia rewolucyjna przynosi idee rewolucyjne z zewnątrz do mas pracujących, a następnie prowadzi je za sobą.

Warto jeszcze raz podkreślić pokrewieństwo idei Kagarlickiego z teoretykami „nowej lewicy” (np. Immanuelem Wallersteinem) w eksponowaniu procesu akumulacji kapitału w krajach rozwiniętych kosztem krajów Trzeciego Świata. Takie ujęcie przenosi sprzeczności ze sfery „czystej” walki klasowej w sferę konfliktu kapitalistycznej metropolii i kapitalistycznych peryferii („Pierwszy Świat – Trzeci Świat”, „Północ – Południe”). Nadaje to pasożytniczy charakter współczesnej cywilizacji burżuazyjnej, która rozwija się kosztem formowania kapitalistycznych peryferii, czyli stref tzw. kapitalizmu zależnego. Kraje Zachodu celowo zachowują w Trzecim Świecie zacofane gospodarczo mechanizmy i instytucje (a czasem nawet sztucznie je narzucają) i wykorzystują go jako pole do eksploatacji przestarzałych technologii.

BIBLIOGRAFIA

- Bensaïd D., *Marx, mode d'emploi*, Paris 2009.
- Bloch E., *The Principle of Hope. Introduction*, [online] <https://www.marxists.org/archive/bloch/hope/introduction.htm>.
- Cliff T., *State Capitalism in Russia*, [online] <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1955/statecap/intro.htm>.
- Dojcher I., *Nezavershennaja revoliutsiia* [Дойчер И., *Незавершенная революция*], [online] https://scepis.net/library/id_2057.html.
- Eagleton T., *Why Marx Was Right*, New Haven–London 2011.
- Il'enkov È., *Problema ideal'nogo* [Ильенков Э., *Проблема идеального*], [online] https://royal.lib.com/book/ilenkov_evald/problema_idealnogo.html.
- Kagarlitski B., *Èpokha vojn i revoliutsii*, „Levaia politika” 2010, nr 13-14 [Кагарлицки Б., *Эпоха войн и революций*, „Левая политика” 2010, nr 13-14], [online] <http://www.maxima-library.org/avtory/translator/b/370566?format=read>.
- Kagarlitski B., *Ideologija i globalizatsiia* [Кагарлицки Б., *Идеология и глобализация*], [online] <http://www.intelros.org/lib/statyi/kagarlitskiy3.htm>.
- Kagarlitski B., *Marksizm: ne rekomendovano dlia obucheniiia* [Кагарлицки Б., *Марксизм: не рекомендовано для обучения*], [online] https://royallib.com/book/kagarlitskiy_boris/marksizm_ne_rekomendovano_dlya_obucheniya.html.
- Kagarlitski B., *Mezhdu klassom i diskursom. Levye intellektualy na strazhe kapitalizma* [Кагарлицки Б., *Между классом и дискурсом. Левые интеллектуалы на страже капитализма*], [online] <https://readli.net/chitat-online/?b=975209&pg=1>.
- Kagarlitski B., *Perefrirnaia imperiia: tsikly rusскоi istorii* [Кагарлицки Б., *Периферийная империя: циклы русской истории*], [online] https://royallib.com/book/kagarlitskiy_boris/periferiynaya_imperiya_tsikli_russkoj_istorii.html.
- Kagarlitski B., *Politologija revoliutsii* [Кагарлицки Б., *Политология революции*], [online] <https://rabkrin.org/boris-kagarlitskiy-politologiya-revol/>.
- Kagarlitski B., *Revoliutsiia i sotsial'nyj progress*, [w:] *Revoliutsiia kak kontsept i sobytie*, red. A.A. Vartumian, S.G. Il'inskaia, M.M. Fedorova, Moskwa 2015 [Кагарлицки Б.,

- Революция и социальный прогресс*, [w:] *Революция как концепт и событие*, red. А.А. Вартумян, С.Г. Ильинская, М.М. Федорова, Moskwa 2015].
- Kagarlitski B., *Sbornik statei i interv'iu 2002g.* [Кагарлицки Б., *Сборник статей и интервью 2002г.*], [online] <https://www.e-libra.su/read/183477-sbornik-statey-i-interv-yu-2002g-v1-1.html>.
- Kagarlitski B., *Tolerantnost' krepchaet* [Кагарлицки Б., *Толерантность крепчает*], [online] <http://www.cogita.ru/analitka/mneniya-i-kommentarii/boris-kagarlickii.-tolerantnost-krepchaet>.
- Kagarlitski B., *Vostanie srednego klassa* [Кагарлицки Б., *Восстание среднего класса*], [online] <https://rabkrin.org/kagarlitskiy-b-yu-vostanie-srednego-klassa-kniga/>.
- Kagarlitski B., *Neoliberalizm i revoliutsiia* [Кагарлицкий Б., *Неолиберализм и революция*], [online] <https://www.klex.ru/12ir>.
- Kagarlitski B., *Ot imperii – k imperializmu. Gosudarstvo i vzniknovenie burzhuaznoi tsivilizatsii* [Кагарлицкий Б., *От империй – к империализму. Государство и возникновение буржуазной цивилизации*], [online] <https://rabkrin.org/b-yu-kagarlitskiy-ot-imperiy-k-imperial/>.
- Kagarlitski B., *Proiskhozhdenie revoliutsionnykh partii* [Кагарлицкий Б., *Происхождение революционных партий*], [online] <https://document.wikireading.ru/aXKGvHPhLn>.
- Kagarlitski B., *Retsenziia na knigu Geidara Dzhemalia „Osvobozhdenie islama”* [Кагарлицкий Б., *Рецензия на книгу Гейдара Джемалия „Освобождение ислама”*], [online] <https://archipelag.ru/authors/djema/?library=2811>.
- Kagarlitski B., «Vopros sobstvennosti byl i ostaetsia aktual'nym» [Кагарлицкий Б., «Вопрос собственности был и остаётся актуальным»], [online] <https://www.if24.ru/boriskagarlitskiy-interview/>.
- Kan S., *Istoriia sotsialisticheskikh idei (do vzniknoveniia marksizma)* [Кан С., *История социалистических идей (до возникновения марксизма)*], [online] http://marxist-texts.narod.ru/olderfiles/1/kan_istoriya_sotsialisticheskikh_idey.html#_147.
- Kondrat'ev K., Krasnov A., *Za gran'iu kapitalisticheskoi ideologii: k vozmozhnosti al'ternativy v otsutstvie al'ternativ*, „Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta” 2015, t. 157, nr 1 [Кондратьев К., Краснов А., *За гранью капиталистической идеологии: к возможности альтернативы в отсутствие альтернатив*, „Ученые записки Казанского университета” 2015, т. 157, nr 1].
- Löwy M., *Fatherland or Mother Earth? Essays on the National Question*, London 1998.
- Semenov Yu., *Vvedenie v nauku filosofii* [Семенов Ю., *Введение в науку философии*], [online] <https://www.twirpx.com/file/1420005/>.
- Solovei V., *Revolution! Osnovy revoliutsionnoi bor'by v sovremennuiu epokhu* [Соловей В., *Революция! Основы революционной борьбы в современную эпоху*], [online] <https://avidreaders.ru/read-book/revolution-osnovy-revolucionnoy-borby-v-sovremennuyu.html>.
- Surkov V., *Dolgoe gosudarstvo Putina* [Сурков В., *Долгое государство Путина*], [online] https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html.
- Surkov V., *Kuda delsia khaos? Raspakovka stabil'nosti* [Сурков В., *Куда делся хаос? Распаковка стабильности*], [online] <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>.

Vladimir Putin priniial uchastie v plenarnoi sessii XVIII zasedaniia Mezhdunarodnogo diskusionnogo kluba «Valdai» [Владимир Путин принял участие в пленарной сессии XVIII заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай»], [online] <http://kremlin.ru/events/president/news/66975>.

Weil S., *Dziela*, przeł. M. Frankiewicz, Poznań 2004.

Zhizhek S., *Razmysbleniia o krasnom tsvete: kommunisticheskiĭ vzgliad na krizis i soputstvuiushchie predmetu* [Жижек С., *Размышления о красном цвете: коммунистический взгляд на кризис и сопутствующие предметы*], [online] https://royallib.com/book/gigek_slavoy/razmishleniya_v_krasnom_tsvete_kommunisticheskiy_vzglyad_na_krizis_i_soputstvuyushchie_predmeti.html.

Žižek S., *Against Human Rights*, „New Left Review” 2005, vol. 34.

Dymitr ROMANOWSKI – doktor habilitowany, adiunkt w Katedrze Badań nad Obszarem Eurazjatyckim w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizuje się w filozofii i teologii politycznej.